

ВИКОРИСТАННЯ СТИЛІСТИЧНОГО ПРИЙОМУ КАЛАМБУРУ В ТВОРІ Л. КЕРОЛЛА “АЛІСА В КРАЇНІ ЧУДЕС”

Статтю присвячено дослідженню стилістичного прийому каламбуру та проблеми його перекладу в казці Л. Керолла “Аліса в країні чудес” на ґрунті структурних характеристик. У результаті дослідження автор дійшов висновку, що стилістичний прийом каламбуру реалізується шляхом використання іронії. Л. Керолл уживає різноманітні комбінації слів для досягнення комічного ефекту. Автор удається до поєднання декількох стилістичних прийомів: гра слів пов’язана з ситуацією нонсенсу, а нонсенс — з іронією. Відповідно гра слів у нашій роботі пояснюється як стилістичний прийом, який ґрунтується на ідентичності мовних одиниць.

Ключові слова: стилістичний прийом, каламбур, структурні характеристики, іронія, нонсенс, мовні одиниці, гра слів.

Статья посвящена исследованию использования стилистического приема каламбура и проблеме его перевода в сказке Л. Кэрролла “Алиса в стране чудес” на основе структурных характеристик. В результате исследования автор пришел к выводу, что стилистический прием каламбура реализуется посредством иронии. Л. Кэрролл использует различные комбинации слов для достижения комического эффекта. Автор прибегает к одновременному использованию нескольких стилистических приемов: игра слов связана с ситуацией нонсенса, а нонсенс — с иронией. Соответственно игра слов в нашей работе трактуется как стилистический прием, построенный на идентичности языковых единиц.

Ключевые слова: стилистический прием, каламбур, структурные характеристики, ирония, нонсенс, языковые единицы, игра слов.

The article is aimed at studying the stylistic device of pun and the problem of its rendering in the translation of L. Carroll’s “Alice in Wonderland” on the basis of structural characteristics. As the result of the research it has been concluded that the stylistic device of pun is realized through irony. L. Carroll makes use of different stylistic devices simultaneously to achieve a comical effect: the play upon words is often connected with the situation of nonsense while nonsense is associ-

ated with irony. Respectively the play upon words is interpreted in the article as a stylistic means based on the identical language units.

Key words: stylistic device, pun, structural characteristics, irony, nonsense, language units, a play upon words.

Книга Керолла — це казка, переплетена з реальністю, це світ вигадки і гротеску. Подорож Аліси — це шлях, по якому вільно ковзає фантазія людини, вільної від тягот “дорослого” життя, тому персонажі, що зустрічаються на шляху, і пригоди, пережиті Алісою, так близькі дітям. Створений у миттєвому пориві всесвіт Аліси зворушив увесь світ. Напевно, жоден художній твір на світі не має стільки читачів, наслідувачів і ненависників, як твори Льюїса Керолла. Відправляючи Алісу вниз по кролячій норі, автор навіть не припускав, куди приведе маленьку героїню його фантазія, і вже тим більше не знав, як відгукнеться його казка в серцях мільйонів людей.

Актуальність даного дослідження полягає у необхідності подальшої розробки одного з найважливіших аспектів теорії перекладу — проблеми перекладу каламбуру в казці Льюїса Керолла “Аліса в країні чудес”.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених різноманітним аспектам каламбуру, у лінгвістиці практично відсутні дослідження змістовних характеристик цього прийому.

Широке використання каламбуру в ряді літературних жанрів, агностичне відношення багатьох дослідників до каламбуру, зарахованому ними в список “неперекладних” явищ, диктує необхідність розробки цього прийому з однієї мови на іншу. Тема актуальна й у плані вивчення проблеми створення образності перекладу.

Метою дійсного дослідження є вивчення інформативної структури англійського каламбуру в тісному зв’язку з його контекстуальними характеристиками і встановлення найбільш адекватних відповідей і можливих варіантів передачі цього прийому на інші мови у творі Льюїса Керолла “Аліса в країні чудес”.

Об’єктом дослідження виступають мовностилістичні особливості і структура англійського каламбуру в творі Льюїса Керолла “Аліса в Країні чудес”.

Предметом нашого дослідження виступає передача англійського каламбуру на основі його структурно-змістовних характеристик у творі Льюїса Керолла “Аліса в країні чудес”.

У лінгвістиці дотепер немає єдиного визначення сутності каламбуру, що відбиває його термінологічну різнобарвність. Цей прийом

ще часто називають “грою слів”, “словесною гостротою”, “подвійним змістом” і т. д. Причому зміст цих понять і їхнє співвідношення часто трактуються по-різному. Проблемою визначення каламбуру як одного з найяскравіших стилістичних засобів займалося багато лінгвістів. Однак найширше вона розкрита у роботі А. Щербіна [1: 138].

Слово “каламбур” виникло із перекрученого прізвища вестфальського барона Каленберга, що прославився при дворі Людовика XV постійними двозначними словесними мимовільними гостротами: не володіючи в достатній мірі мовою, він безбожно перекручував французьку мову. Французи жорстоко відповіли баронові, зіпсувавши його прізвище. З часом зі значення слова “каламбур” зник елемент випадковості, і тепер це “стилістичний зворот мови або мініатюра визначеного автора, засновані на комічному використанні однакового звучання слів, що мають різне значення, або подібно звучних слів або груп слів, або різних значень того самого слова і словосполучення” [2: 139]. Звідси каламбур — це гра слів, побудована на зіткненні звичного звучання з незвичним і несподіваним значенням. Сутність каламбуру полягає в зіткненні або навпаки у несподіваному об’єднанні двох несумісних значень в одній фонетичній (графічній) формі.

Основними елементами каламбуру є, з одного боку, однакове або близьке до омонімії, звучання (у тому числі у звуковій формі багатозначного слова в його різних значеннях), з іншого боку — невідповідність, близька до антонімії, між двома значеннями слів, компонентів фразеологічної єдності.

Однак і воно не враховує два істотних, на нашу думку, моменти: можливість використання речень як матеріалу для побудови каламбуру та роль графічних засобів у створенні цього прийому.

Тому нами у роботі було взято визначення з Великої енциклопедії з урахуванням цих доповнень, тобто каламбур — стилістичний зворот мови, заснований на комічному використанні різних значень однаково або подібно звучних (графічно оформлених) слів, а також на різних значеннях однієї й тієї ж названих одиниць. Результатом такого використання є семантично багатопланові тексти, що відрізняються гумористичною або сатиричною спрямованістю.

Каламбур може бути як самостійним твором, так і його частиною.

З погляду стилістичних функцій, ролі в тексті або поза текстом розрізняють наступні види каламбурів: 1) зв’язаний з контекстом стилістичний зворот або фігура мови, каламбур, як частина вузького контексту, цілком залежить від останнього. З одного боку, це

може полегшити його переклад — зв'язаність з вузьким контекстом висвітлює значення, а з іншого, створює іноді важкі для подолання перешкоди в зв'язку з убогістю варіантів рішення; 2) самостійний твір, мініатюра, родинні епіграми, які перекладаються як закінчене ціле. Це розширює можливості перетворення, надаючи перекладачеві більше засобів, оскільки справа зводиться не до власне перекладу, а до створення на основі оригінального — нового, свого каламбуру; 3) каламбурний заголовок статті, фейлетону, замітки, гумористичної або сатиричної розповіді переводиться важко, тому що в заголовку-каламбурі, по-перше, зібрано як у фокусі весь ідейний зміст твору, чітко виражений задум автора і його потрібно каламбурні також чітко і дотепно, а по-друге, найчастіше обіграються фразеологічні єдності, самі по собі досить важко перекладані; 4) каламбур у виді підпису до карикатури або малюнка переводять з урахуванням змісту останніх — тільки передача взаємозумовленості між пензелем і пером може дати вірне рішення [1; 4; 5].

Каламбур входить до складу тексту, зміст якого може внести значні корективи в його інформативний обсяг. Таким чином, аналіз інформативної структури каламбуру припускає вивчення його в двох аспектах: виділення складової інформативної структури каламбуру як цілісного багатокомпонентного утворення та встановлення взаємозв'язку і взаємного впливу каламбуру і тексту, елементом якого він є.

У семантичній структурі каламбуру виділяється чотири постійних і два перемінних компоненти: предметно-логічний; експресивно-стилістичний; асоціативно-образний; функціональний; фоновий; соціально-локальний.

Дослідження проблеми каламбуру може мати як лінгвостилістичний, так і перекладацький напрямок. Безсумнівний інтерес представляє вивчення каламбуру в різних функціональних стилях, заглиблене дослідження фонового компоненту у змісті каламбуру і його взаємозв'язок з підтекстом.

Переходячи безпосередньо до аналізу каламбуру у творі “Аліса в країні чудес” необхідно зазначити, що він являє собою дуже складну своєрідну фантастичну повість.

Автор виявляє незвичайну майстерність і винахідливість, воскрешаючи давно забуті і стерті від довгого уживання вихідні значення слів і словосполучень, використовуючи полісемію і різні види омонімії, зокрема, омофони, і досягає, таким чином, воістину разючих по своїй несподіванці і парадоксальності ефектів.

У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що вся система образів, розвитку сюжетних ліній, діалоги, пародії, жарти і каламбури в книзі мають своєю основою англійську лексику, англійський фольклор англійські літературні асоціації. Тому текст нерідко вимагає чисто лінгвістичного коментаря.

Цікавим видається цей твір саме з погляду його перекладної інтерпретації. Нетривіальний інтерес представляє стаття відного англійського поета У. Х. Одена “Сьогоднішньому світові “Світові чудес” потрібна Аліса”, написана в “американський” період його життя [10: 144]

Героїня Керолла, на думку Одена, утілює розумне і моральне начало, протиставлене фантастичному світові, в яке кожна з казок виступає в особливому обличчі. Перша казка, на думку Одена, ставить перед героїнею особливу задачу: вона увесь час намагається “якось осмислити й упорядкувати” пануючу навколо “анархію, коли кожний говорить і робить, усе, що заманеться” [10, 45].

“Аліса в країні чудес” належить до жанру літературної казки, разом з тим її відрізняє від усіх відомих нам казок насамперед особлива організація часових і просторових відносин. І тут Керолл оригінальний, пропонуючи свої рішення, багато в чому якісно інші, ніж в сучасній йому (у широкому змісті слова) літературній казці і традиційних фольклорних зразках.

У думках і мовленні Аліси безперестану звучить зіставлення країни чудес і реального, звичайного життя. Вона раз у раз згадує, якою вона була в тому минулому житті, що вона знала, що вміла, які в неї були звички, книги, домашні тварини і так далі.

У “Алісі в країні чудес” Керолл широко використовує народну творчість. Спираючись на фольклорну традицію, він створює глибоко оригінальні образи і ситуації, що ні в чому не є простим повторенням або відтворенням фольклорних стереотипів.

Крім казкової і пісенної творчості, музу Керолла живив ще один могутній шар національної самосвідомості. У казках Керолла оживали стародавні образи, відбиті в прислів'ях і приказках. “Божевільний, як березневий заєць” — це прислів'я було записано ще в збірнику 1327 року [7].

Як бачимо, Керолл не обмежується простим використанням фольклорних прийомів. Він використовує їхній прийом, що нерідко приводить до зовсім несподіваних результатів.

Розглянемо декілька яскравих прикладів використання каламбуру в творі: *The first question of course was, how to get dry again: they had*

a consultation about this, and after a few minutes it seemed quite natural to Alice to find herself talking familiarly with them, as if she had known them all her life.

Mouse: Ahem! Are you all ready? This is the driest thing I know. Silence all around, if you please. 'William the Conqueror, whose cause was favored by the pope, was soon submitted to by the English, who wanted leaders, and had been of late much accustomed to usurpation and conquest. Edwin and Morcar, the earls of Mercia and Northumbria...' [9: 52].

Порушено максимум релевантності, оскільки значення, в якому вжито “dry” в реактивній репліці, не відповідає значенню, в якому його вжито в репліці-стимулі — перше значення цього слова в стимулюючій репліці “сухий”, а в наступній — “нудний” [9]. Результатом порушення максимуми релевантності у цьому випадку є гра слів.

Звернемо увагу на уривок діалогу, в якому автор вдається до розкладання на компоненти ідіоматичного виразу:

Caterpillar: Explain yourself.

Alice: I cannot explain myself, I'm afraid, sir, because I'm not myself, you see [9: 70].

Продовжуючи діалог з Гусінню, Аліса порушує максимум якості, оскільки її заплутана відповідь на таке просте питання ставить співрозмовника в глухий кут і викликає ситуацію непорозуміння. До того ж, Аліса, “розкладаючи” фразеологічний зворот “to explain oneself”, який є неподільною одиницею, порушує максимум релевантності. В результаті даного обміну репліками спостерігаємо утворення гри слів.

Dormouse: Once upon a time there were three little sisters, and their names were Elsie, Lacie, and Tillie; and they lived at the bottom of the well [9, 95].

Гра слів простежується в наступних репліках: *Alice: What did they live on? Dormouse: They lived on treacle.*

Нонсенс у цьому випадку виступає як результат порушення максимуми якості та релевантності. Розглянемо порушення максимуми якості: Соня починає розповідати історію, і у стороннього спостерігача складається враження, що сюжет придумується по ходу розповіді, тобто подана ним інформація є завідомо неправдивою.

March Hare: Take some more tea.

Alice: I've had nothing yet, so I can't take more.

Hatter: You mean, you can't take less, it's very easy to take more than nothing.

Alice: Nobody asked your opinion.

Hatter: Who's making personal remarks now [9. 96].

У даному прикладі спостерігаємо порушення максими способу. Перша репліка Березневого Зайця ілюструє порушення максими якості — йому відомо, що Аліса не пила чаю. Одночасно з цим Березневий Заєць розкладає на компоненти стійкий вираз “*take some more*”. Виникає гра слів, побудована на полісемії: перше значення слова “*more*” — ще, а друге значення “*more*” — більше [6].

Таким чином видається можливим зробити висновок, що для художнього стилю Л. Керролла є характерним застосування передусім стилістичного прийому гри слів та каламбуру, активно застосовуються також прийоми створення ситуацій нонсенсу та алогізмів і, нарешті, вираження комічного ефекту відбувається через іронію. Аналіз ускладнювало те, що в більшості випадків важко виділити порушення якоїсь окремої максими — як правило, автор активно використовує різноманітні комбінації максимум для досягнення комічного ефекту. Те ж стосується й утворених стилістичних прийомів, які подекуди тісно переплітаються один з одним: гра слів може співіснувати з ситуацією нонсенсу, нонсенс — з іронією.

Згідно з результатами проведеного дослідження автор систематично порушує максимум релевантності, яка вимагає, щоб внесок до розмови був доречним. Це спричинено тим, що в країні чудес не діють правила загальноприйнятої логіки, тому персонажі часто відповідають питанням на питання, ігнорують реакцію співрозмовника, вживають слова в реактивних і стимулюючих репліках у різних значеннях і т. д. Потрібно відзначити, що саме порушення постулату відповідності лежить в основі створення алогізмів (алогічні відповіді) і нонсенсу, крім цього, автор також порушує цю максимум задля створення гри слів і іронії.

Крім того, Л. Керролл навмисно вдається до порушення максими якості, яка особливо часто порушується разом з максимумою релевантності — цей прийом призводить до утворення нонсенсу. Комбінація порушень максимум релевантності та способу призводить до появи гри слів або каламбуру.

Отже, робимо висновок, що гра слів в нашій роботі тлумачитиметься як стилістичний прийом, побудований на ідентичності мовних одиниць (сюди відносимо полісемію і розкладання фразеологічних зворотів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шербина А. А. Сущность и искусство словесной остроты (каламбура). — К., 1958.
2. Ахманова О. А. Словарь лингвистических терминов. — М., 1966. — 540 с.
3. Алексеев М. П. Проблемы художественного перевода. — Иркутск: Академия, 1971. — 320 с.
4. Гафурова Г. С. Некоторые особенности воспроизведения колорита эпохи в художественном переводе // АПТКП, — 1967. — № 2. — 100 с.
5. Гаспарян Г. Р. Языковые особенности произведений Л. Кэрролла в аспекте коммуникативности стилистики: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Минск, 1981. — 20 с.
6. <http://www.badpets.net/Humor/PunDictionary/A.html>
7. http://www.brainyquote.com/quotes/authors/l/lewis_carroll.html
8. Кэрролл Л. Приключения Алисы в Стране Чудес / Пер. В. А. Азова; стихи в пер. Т. Л. Шепкиной. — Л., 1970. — 313 с.
9. Carroll L. Alice in Wonderland. — London, 1995. — 293 p.
10. Демурова Н. М. Льюис Кэрролл: Очерк жизни и творчества. — М.: Наука, 1981. — 148 с.
11. Галь Н. И. Слово живое и мертвое: Из опыта переводчика и редактора. — М.: Сов. писатель, 1981. — 241 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.14